

A magyar Clark-ok.

Látogatás Clark Ádám fiánál.

(Saját tudósítónktól.) Abba a hősi roman-
nkába, mely a múlt század elején és közepén
a magyar fejlődést néhány csodás lendületre
felröpítette, lélek és szellem szerint is oda-
tartozott Clark Ádám, a Lánchid építője. Ez
az idegen művész ennek a regényes kornak
éppen olyan regényes alakja, mint Széchenyi,
Vörösmarty, Kossuth, Petőfi és a többiek,
akiket a történelem árama hajtott bele az ese-
ményekbe, melyek viszont monumentalitást
nyertek azokban a tényekben, hogy ben-
nők a nagyság és a talentum rendkívüli
erőit hordozták. Clark Ádám érdekes alakjá-
ról legméltóbban egy Jokai-regény szólhatna.
ámha ez a regény nincs, megvan a művész
maga, az ő életének példáival, melyek csupa
dokumentumokat szolgáltatnak. Clark Ádám
egy nagy feladat végrehajtásával érkezett an-
nak idején Magyarországra. Clark Vilmos, a
Lánchid tervezője és Széchenyi, a Lánchid al-
kotója őt szemelték ki annak a nagyfelelős-
ségű munkának végrehajtására, mely a Lánchid
tervében nyilvánult. Olyan ember kellett
erre a feladatra, akiben a képességek mellett
azok az erkölcsi garanciák is megvannak, me-
lyek egy ilyen vállalkozáshoz szükségesek.
Becsületesség, jellem, megközelíthetlenség
egészen a puritanizmusig, az épülő Lánchid-
nál egyenrangú érték volt a hozzáértéssel, ne-
hogy szélhámok és svindlerségek tömege kom-
promittálja azt a tervet, mely egy nagyszá-
básu kulturális akció kezdetének indult.

Clark Ádámiban a morális zsenit büszkén
igazolja most hetvenöt éves alkotása, a Lánchid.
Az ő munkáját érdeme szerint nem fizette
meg a magyar társadalom sohasem, de a
Lánchid láncai azért megvannak ma is, pillé-
rei is rendületlenül állanak, s mikor az alkotás
készen lett, nem kellett, hogy szégyen
égesse senkinek az arcát azért, hogy a hid
felerészét ellopták. Teljesen és hibátlanul ke-
rült a nemzet tulajdonába, és vele együtt az
építő művész is ittmaradt. Magyarra tette őt
az alkotása, s ideragasztotta a magyar földhöz
az a belső kapocs, mely a művészt a munkájá-
val összeköti. Nem tudott elválni a Lánchid-
tól, mert ez az alkotás eldöntötte rá nézve élet-
ének minden ábrándját, s eldőlt nyomban
hovátartozóságának az a problémája is,
mely felmerül mindannyiszor, mikor az ember
változott viszonyok közé keveredik.

A Lánchid és az Alagút után Clark Ádám
számára már csak az az ölnyi föld hiányzott,
ami hamvait magába fogadja. Minden egyéb
szükségyszerűen meghatározta azt a sorsot
benne, hogy magyarrá váljon. S hogy ennek
a lelki változásnak külsőleg is kifejezése le-

gyen, a forradalom után készült fotografiáján
Clark Ádámot már az akkori divat magyar
viseletében látjuk megörökítve. Mikor azon-
ban ez történt, sokkal inkább magyar volt
Clark Ádám, mint amennyire azt egy magyar
ruha akárhogyan bizonyíthatná. Ekkor már
az osztrák kormány által „in effigie” kivég-
zésre ítélt rebellek között is ott szerepelt, en-
nél többet pedig valóban nem tehetett egy tel-
jesen idegen ember, akinek tulajdonképpen az
volt az egyetlen hivatása, hogy a kultúrának
egy majdnem szüz talaján, az ígérlet és a re-
ményesség jelképét, a magyar Lánchidat meg-
építse.

A Clark-család.

Clark Ádám 1868-ban halt meg tudóvész-
ben, hamvai a vizivárosi temetőben pihennek.
Özvegyet és három gyermekét hagyott hátra,
két leányt, egy fiut, akik közül az özvegy és
a fiu még életben vannak. Az özvegy jelenleg
76 éves, előkelő budai családból való magyar
urinő, Aldássy Mária, aki 1855-ben lett a
Clark Ádám neje. Három gyermeke közül a
leányok fiatalon elhunytak. Nelly, Gyurman
Emil volt Szent János-kórházi igazgató neje
kétéves házasság után halt el, s egy gyermeke
maradt, Gyurman Jenő dr., jelenleg pénzügy-
minisztériumi titkár. Irén, a Clark Ádám
másik leányát az 1873-iki kolera ragadta el.
Az özvegy Clark halála után tizenegy évre,
1877-ben nőül ment Székely Ferenc akkori
koronaügyész-helyetteshez, aki nemrégiben
igazságügyminiszter volt. Ebből a házasság-
ból született Székely Aladár orsz. képviselő.
Az egyetlen fiu, Clark Simon, csak egy-két
éve került Budapestre. Huszonhárom éven át
egy nógrádmegyei községben, Kisterenyén élt,
mint gyógyszerártulajdonos. Nagy munkával
és nagy szorgalommal kis vagyont gyűjtött, s
az evangélikus egyház felvirágoztatása körül
szerzett érdemeket. Szunyadó művészi hajla-
mát is egyháza szeretete ébresztette fel benne.
Ő tervezte s ő építtette a kisterenyeyi evangé-
likus templomot, mely művészi egyszerűség-
vel és tisztaságával figyelmet érdemel. Hu-
szonhárom éven át a világ alig tudott róla.
Atyjától az önértetet és a szemérmét örökölte,
ez a magyarázata annak, hogy egy eldugott
faluba került, s minden protekció mellőzésé-
vel, meglehetősen küzdelmek között fogott hozzá
hivatása megalapításához. Feleségével, Mault-
man Máriaival való házasságából három gyer-
meke született. Leánygyermekéi elhunyt nő-
vérei nevét viselik. Nelly, Hajós Géza buda-
pesti törvényszéki bíró felesége, Irén még leány
és fia, Ádám, a református gimnázium negye-
dik osztályának növendéke.

Beszélgetés Clark Simonnal.

A Molnár-utca 23. számú ház gyógyszer-
tárának földszinti lakásában kerestük fel
Clark Simont, a Lánchid építőjének fiát. A
gyógytár szalonja is elárulja azt a kegyeletet,

mely a Clark Ádám emlékét itt körülveszi. A
falón függő képek Clark Ádámot és alkotásait
ábrázolják. Itt van a bécsi Karolina-hid, a
budai alagút, a leitmeritzi hid rajza és egy
Barabás-féle portrait. Az udvarból nyíló la-
kásban megtaláljuk Clark Simont is, egy öt-
ven év körüli tagbaszakadt, de beteg és béna
ember személyében. Bénasága azóta való,
hogy családjával Pestre költözködött. Orvosi
nyelven szélhűdés a neve e betegségnek, dilet-
táns szóval azonban az a kifejezés illik rá,
mely így hangzik: életijedtség. Székely Ferenc
volt miniszter közbenjárása révén Clark Si-
mon két év előtt gyógyszerártari jogot kapott a
fővárosban. A joggal az a következmény járt,
hogy el kellett adnia potom áron kisterenyeyi
ingóságait, meg kellett válnia a templomától,
s új viszonyok között próbálkozni új élet kez-
désével. Nem magáért, a gyermekeiért akarta
a fővárost, különösen a fiáért, hogy elvezesse
a Lánchidhoz és megmondhassa neki:

— Nézd, fiam, ezt a gyönyörű hidat, az
én apám és a te nagyapád építette. A mi csa-
ládunk is tett valamit Budapest felvirágozta-
tásáért.

Mikor a jogot megkapta, már meg is
bánta, hogy kérte. Egész multja férfikorának
és küzdelmei odafűzték a kisterenyeyi patiká-
hoz, társadalmi tényezővé is vált, s mindezt
fel kellett, hogy cserélje a bizonytalan pesti
küzdelmekkel. A főváros ijesztően állott előtte,
a jövő ismeretlen s titokzatos rejtelmeivel.
Izgalmak, nyugtalanságok vették elő, s meg-
kapta azt a betegséget, melyet nagyon jól is-
merünk mindnyájan, akiknek aggódni kel-
lett valaha a holnapért, vagy holnaputánért.
Az életijedtség lepte meg őt is, ebből kapta
aztán a bénaságot. Engedelmet kért, hogy a
pamlagról nem kelhet fel, s kalauzul mind-
járt ideadta a fiát, az ifju Clark Ádámot, egy
kedves, egészséges arcú diákot, aki teljesen be-
van avatva nagyapjának legintimebb dol-
gaiba. Az ebédelőben a Clark Ádámra vonat-
kozó képek egész tömegét találjuk. Egyik fo-
tografia Clarkot és nejét magyar ruhában ábrá-
zolja. A másik Clarkné három gyermeké-
vel. Az íróasztal előtti falon Clark Vilmosnak,
a tervezőnek egy eredeti színes rajza a Lánchid-
ról, alatta Barabás Miklósnak egy akva-
rellje Clark Ádámról, amint a Dunán, keskeny
csónakon, kibontott angol lobogó alatt tova
evez. A szalon is tele van Clark-vonatkozásu
képekkel. Egy metszet a dugszagd Sina
György bárót ábrázolja, aki keresztapja volt
Clark fiának.

— Atyám halála után, — kezdte Clark
Simon, — iratainak és relikviáinak nagyrésze
rám maradt. Megőriztem a legcsekélyebb em-
léket is, megvannak mind, csupán néhány da-
rab hiányzik, de azok is jó helyre kerültek.
Az Akadémiának és más intézeteknek aján-
dekoztam belőlük néhányat, mikor kérték
őket; amiket nem kértek, azokat gondosan
megtartottam. Annyi minden van itt belőlük,
hogy a Lánchid történetét és a rá vonatkozó

előkészületeket és munkálatokat ezek nélkül, bizvást mondhatom, nem lehet megírni.

Tiszta magyarsággal, folyékonyan beszél, látszik, hogy az *anyanyelve magyar* volt, éppen úgy, mint a gyermekeinek. A Clark-család már az első generációban tősgyökeres magyarra vált, s könyvből kellett, hogy tanulják fajok nyelvét, ha az angliai rokonokkal érintkezni akartak.

— Atyám családjából — mondta tovább — Angliában egyedül az öccse él, Clark Henrik, jelenleg 92 éves, akivel állandó levelezésben vagyunk. Személyesen nem is ismerjük, leveleiből azonban sok mindent megtudtunk. Nagyon büszke a bátyjára, és igen nagy tisztelettel van a magyarok iránt, akik bátyjának nagyjelentőségű hivatást és új otthon adtak. Lakásában a Lánchid, Széchenyi képei és az egykoru magyar lapokból kivágott ismertetések keretbe foglalva díszítik a falakat. Clark Vilmosról nagyon keveset tudunk. Közötte és apám között csupán névrokonság volt, amíg apám élt, a nálam megőrzött levelek tanúsága szerint állandó volt közöttük az érintkezés.

A leveles-ládából.

Clark Simon szíves volt előadni nekünk mindent, ami atyja után birtokában maradt. Az emlékek egy nagy bádogládban mintaszerű gondossággal vannak elhelyezve, s ez a bádogláda került elő, mikor Clark Adám hagyatéka iránt érdeklődtünk. Minden levél és iratcsomó át van fűzve a tartalmat ismertető borítékkal, ennél gondosabban levéltárakban sem őrzik az emlékeket. Az első okmány, ami előkerül, egy keskeny hártypapíros: Clark Adám *keresztlevele*, melyből meg lehet állapítani, hogy 1811. augusztus 15-én Edinburgban született. Mellette van a halotti cédulája, vékony-fekete szegélyű gyászjelentés, mely tudatja, hogy Clark Adám, Buda városa díszpolgára, a Lánchid építője, életének 55-ik évében elhunyt. Egy önéletrajz, melyet betegágyában, kevéssel halála előtt nevének diktált, távirati szükséveséssel mondja el Clark Adám fontosabb életkörülményeit. A kéziratban Clark sajátkezű javításai is ott vannak. Legérdekesebb az az adata, mely első magyarországi tartózkodásáról szól. Széchenyi már 1834-ben ismerte Clarkot, aki akkor alig volt huszonhárom éves. Londonban ismerkedtek meg, s Széchenyinek annyira imponált a Clark szakmunkása, hogy a Duna szabályozásához rendelt „Vidra” nevű kotrógép felállítására és a munkálatok vezetésére magával hozta. Egy Széchenyi-levél, melynek eredetije az Akadémiához került, megmagyarázza Széchenyinek azt a szigorú álláspontját, hogy miért ragaszkodott ő minden áron ahhoz, hogy a h/d építője külföldi legyen.

„Még vanunk, — írja Széchenyi, — hogy az igazgató lehetőleg külföldi legyen, mert itt sok a *spindler*, ki erre az állásra törekszik. Ezért a bizottság kimondotta, hogy

csak az nyerheti el az építkezés igazgatását, aki hitelesen tudja bizonyítani, hogy hasonló vállalatot vezetett, még pedig teljes sikerrel.”

Egy másik levélben Széchenyi az iránt érdeklődik, vajjon, mikor lesz az, mikor „mi a mi hidunkon karonfogva sétálhatunk keresztül.” A nemzeti elismerés meleg szava hangzik ki Buda városának 1861. Bőjtjélő 18-án kelt ama leveléből, melyben közli Clark Adámmal, hogy *tiszteletbeli képviselőjévé*, azaz díszpolgárává választotta.

„... elhatároztuk, — mondja a levél, — hogy azon férfiak közül, kiket az alkotmányos szabadságától megfosztott s annyit gyötört nemzet, a *vész napjaiban nemtőiként tekinteni megszokott*, kik az igen szűk határok közé szorított sajtószabadság mellett a társadalmi téren ébresztették, istápolták a csüggedni nem tudó nemzet reményét, s kik tudományos műveltségükkel fogva általában az emberiség, különösen pedig, mint e város birtokos polgár lakói, — ennek érdekei körül szereztek érdemeket, — tiszteletbeli képviselőket választunk.”

A ládából négy-öt rend íráshalmazt kiemelünk, és még mindig kerülnek elő újabb levélcsomók. Amik most jönnek, szintén nagyon érdekesek, történelmi szempontból a Lánchid építkezésének legérdekesebb okmányai. Van közöttük négy Széchenyi-levél, de egész tömege a Clark Vilmostól, Crookertől, Rothschild Salamontól és másoktól való s hozzájuk szóló leveleknek. Csomók szerint így következnek:

1. Clark Vilmos levelei Clark Adámhoz. (1839—1851.)
2. Clark Adám levelei Crookerhez. (1847.)
3. Clark Adám levelei Rothschild Salamonhoz.
4. Clark A. levelei Hanterhez. (1839—1840.)
5. Crooker levelei Clarkhoz. (1840—49.)
6. Clark levelei Sina Simon báróhoz.
7. Clark levelei Clark Vilmoshoz. (1839—1850.)
8. Rothschild, Sina, Wodianer Mór levelei a Lánchid igazgatóságához.
9. Clark Adám jelentése Tasnerhez (a Lánchid felrobbantása ügyében).
10. Clark A. szerződése Buda városával a vízvezetékhez való gőzgépről.
11. A Lánchidra vonatkozó iratok és jegyzetek.
12. Clark Adám különböző tervtanulmányai a Lánchidhoz.

A levelezés egyik része a Lánchid finanszírozását rendező Rothschild-csoport összefüggéseit és érdekelttségét ismerteti, a másik pedig a munkálatokról, az eredményekről szól és azokról a nevezetesebb mozzanatokról, melyek a hatalmas építkezés folyamán előadódtak. Egy időben *kilencszáznál* is több munkás dol-

gozott a Lánchidban angol munkásokkal, akiket hetősen elzárkóztak a szláv és magyar lényük és fegyelmük miatt, hogy a munka tek és nem dohányoztak. A levelekben megmagyarázza, hogy az angolok, akik szakmunkások voltak a hidépítésben, miért tekintették „*stupid people*”-nek alsóbbrendű munkát végző kollegáikat.

Tervező és építő afféréje.

Clark Adámnak Crooker angol mérnökkel váltott levelei rávilágítanak a Lánchid építésének egy olyan mozzanatára, melyről eddig az irodalom nem sokat tudott. Kiderül ezekből, hogy az építkezés nem folyt olyan simán, mint ahogy az alkalmi leírások sejtetik s alighogy a munkálatok megkezdődtek, kevéssel rá a tervező Clark Vilmos és az építő Clark Adám között érzékeny összecútközés támadt. Ezt az affért nem Clark Adám provokálta, azonban mégis az ő működése idézte elő. A vezetése alatt folyó munkálatok sikere és általában az az elismerés, melylyel munkáját Széchenyi, Sina báró és Rothschildék, továbbá a sajtó és az egész közvélemény honorálták, az Angliában élő Clark Vilmos *féltékenységét* korán felkeltették. A tervező azt a dicsőséget feltette az építőtől, melyet a mind országosabb érdekűvé váló alkotástól várt, s mikor látta, hogy Clark Adám mellett az ő alakja elhomályosul, kifogást keresett az építkezésben, s szerette volna Clark Adámot azon a címen is feleslegessé tenni, hogy nem tartja magát a tervekben letett instrukciókhoz. Holott Clark Adám ezt azért sem tehetette, mert a helyi viszonyokhoz kellően nem alkalmazott tervet, mely nem számolhatott a leggondosabb tanulmány mellett sem a Duna és a talaj sajátjaival, a részletekben többször is módosítania kellett. Clark Vilmos ezért felakarta őt váltatni s Crooker angol mérnököt bizta meg azzal, hogy az Adám munkáját revideálja. Sina báró titkárja, Széchenyi és mások azonban idejekorán közbeléptek és elhárították Clark Adámtól ezt a megaláztatást, de ugyanakkor Széchenyi erőlyesen kikelt a Clark Vilmos eljárása ellen, s csak így sikerült az affért békésen elsimitaniok.

Naplók és tervek.

A levelesláda legaljáról előkerülnek végre Clark Adám *naplói és memoárjai*. Folio-alakú kék papíron vezetett és évszámmal megjelölt feljegyzések, melyek mind a Lánchidra vonatkoznak. Ha van is itt-ott bennük más természetű följegyzés, az uralkodó téma fölöttük a Lánchid és azok a személyes ügyek, események, élmények, melyek mind a Lánchid körül rajzanak. Angolul írta Clark e naplók sok helyt vázlatzerű, egy-két szóval való oda-
vetéssel melveket aztán később a leveleiben

és feljegyzéseiben részletezett. Ami történelmi értéké teszi őket, az a körülmény, hogy ismertette, vagy feldolgozva sohasem voltak s maga Clark Simon is csak hozzávetőlegesen ismeri tartalmukat.

Külön dobozokban találjuk Clark Ádámnak az Alagutra és más alkotásaira vonatkozó terveit. Az Alagut tervei legalább hat-hétféle variációban s egy csomó skizz-ben maradt meg e relikviák között. Az egyik azt az irányt mutatja, melyet az Alagut a felette levő épületek és utcák fölött érint. A másik a talajvizek levezetésére szolgáló tanulmányok eredménye. A tervek között vannak a bécsi Karolina-, a prágai Elba- és a leitmeritzi hid rajzai többféle kidolgozásban, 1856., 1859., 1860. évekből, Clark sajátkezű aláírásával és jegyzeteivel. Ezekről sem irt még senki, ismertette sem voltak soha. A láda legfenekéről Clark jegyzőkönyve, apró tárgyai és egy külön papírba csomagolt ereklyéje, az angol nemzeti zászló selyme kerülnek elő utóljára. A zászló valamikor vidáman lobogott a Clark dunai sétáin, a csónakra kitűzött pózna hegyén, mikor még azt a reményt keltette benne, hogy a munkálatok után visszatér a lobogó hatalmi intézményének szervezetébe. Az angol zászló feltűnik még a Barabás Miklós negyvenes években készített akvarelljén, de korán lekerülhetett a csónakról s Clark, ha megőrizte, nyilván nem is akart egyebet vele, minthogy régi hazájára olykor emlékeztesse.

A Lánchíd felrobbantása.

A Clark-hagyaték különböző dokumentumai között megjelenik végre a Lánchíd háborús felrobbantásának két-három kísérlete. Őriási erőfeszítések között, hét-nyolc esztendő munkájával a hid, mikor elkészült, az a katasztrófa várt rá, hogy az osztrák majd a magyar csapatok egy-kettőre megsemmisítsék. Clark, a művész, emberfeletti erőt fejtett ki e napokban, szívéhez nőtt alkotásának megmentésére. Mikor Hentzi tábornok felszólítja először a Lánchíd felrobbantására, elrejtőzik, s nem veszi tudomásul a parancsot. De, nehogy Hentzi barbár terve mégis megvalósulhasson, a lánckamrákat jó magasan vízzel megtöltette és a szivattyúgépeket is eltörette, hogy a robbantás hatását eleve megsemmisítse. *Alnoch* ezredes ezért nem tudott célt érni, pedig kétségtelen, hogy a lánckamrák felrobbantása a hid egész szerkezetét elpusztította volna. Tasnerhez, Széchenyi és a Lánchíd-társaság titkárához intézett levelében számol be Clark a Lánchíd első felrobbantási kísérletének hatásáról, az ő iratai között talált hivatalos akta őrizte meg azonban a tervét annak a másik rendeletnek is, melyet a hid ellen *Dembinczky* altábornagy kiadott. Clark Simon nemrégiben ezt az aktát az Akadémiának adományozta, másolatát azonban megőrizte. A ritka érdekességű rendelet így szól:

An den Herrn Clark, Oberingenieur bei der Pester Kettenbrücke. Hauptquartien Pest, Juli 1849.

Sie haben die Kettenbrücke augenblicklich abtragen zu lassen, wiedrigenfall, bin ich genöthigt Befehle zu ertheilen, selbe zu zerstören.

Henrik Dembiski,
Feldmarschall-Lieutenant.

Láttam és helyeslem:

Mészáros Lázár,
altábornagy.

Pillanatnyilag úgy látszott, hogy az ország védelmét csak a hid fölrobbantásával folytathatják. Ugy volt, hogy a nemzet életéért föl kell áldozni egyik nagy büszkeségét.

Clark ennek a parancsnak sem engedelmeskedett, ezért Dembiski hadbíróságilag *kötél általi halálra* ítélte. Angol állampolgársága mentette meg a kivégzéstől, a hidat pedig az a jobb belátás az elpusztulástól, melyet *Csányi* László kereskedelmi miniszter egy gyors ellenparancsával nyilvánított. Az utpályát és a kereszttartókat így is leszedték és a Dunán leusztatták. Széchenyi és a saját alkotását Clark azért mégis megmentette s megérté pár hónap múlva azt a napot is, hogy a hidat ünnepélyesen megnyitották.

A Clark Simon által őrzött levelesládának ezzel a végére jártunk. A szerény polgári lakás asztalára kihullt egy csomó akta, melynek a legszelidebbje is csupa forrongásról, merész álmokról és nagy tervekről beszél. Az új Magyarország nagyratörő hősi korszakának megannyi szédületes, gyönyörű okmánya ez a sok eseményrészlet. Az apa és a nagyapa, aki élt bennük és részese volt e nagy idők életének, miután magyarrá vált, itthagytá őket utódainak, hogy bennük tovább munkáljon az a szellem, mely az ő lelkét megtermékenyítette és örökre a magyar rőghöz forrasztotta.

Zuboly.